

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ปัญหาเรื่อง ความแปลกแยกในสังคมไทย¹ An Analytical Study of the Problem of Alienation in Thai Society

ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดาการ²
Sirivarn Kasemsankidakarn

Abstract

The objective of this study is to analyse the problem of alienation in Thai society. In order to fulfill this aim, it is necessary to answer these questions :

What is alienation? Alienation is the act, or result of the act, through something or somebody, becomes (or has become) alien (or strange) to something, or somebody else. Thus an alienated person is a man who is really not a man!

How does alienation take place? Alienation takes place at three levels, or in three ways : the alienation of man from his human essence, the alienation of man from nature and the alienation of man from other men.

What is the cause of alienation in Thai society? The two main causes of alienation in Thai society are in the spheres of educational system and socio-economic one.

How can he overcome alienation ? The means recommended for overcoming alienation is a revolution within the self, the individual's own moral effort, as the only cure. Key words : alienation, Thai society, educational system, socio-economic, individual moral effort.

¹ ได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² ดร.ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา

Dr. Sirivarn Kasemsankidakarn, Assistant Professor, Dept. of Philosophy and Religion

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชิ้นนี้คือ การวิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกแยกในสังคมไทย และเพื่อที่จะให้บรรล่วัตถุประสงค์ดังกล่าว จำเป็นที่จะต้องตอบประเด็นต่างๆ ดังนี้ :

ความแปลกแยกคืออะไร? ความแปลกแยกคือการกระทำหรือผลของการกระทำ ซึ่งเปลี่ยนสภาพของสิ่งของหรือการกระทำของบุคคลไปเป็นสภาพอื่น โดยนัยนี้ บุคคลที่มีความแปลกแยก คือ “คนที่ไม่ได้มีความเป็นมนุษย์”

ความแปลกแยกมีรูปแบบอย่างไร? ความแปลกแยกมีอยู่สามระดับคือ ความแปลกแยกจากตัวเอง ความแปลกแยกจากสภาพธรรมชาติ และความแปลกแยกจากผู้อื่น

อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความแปลกแยก? สาเหตุหลักของความแปลกแยกในสังคมไทยคือ ระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคม

เราจะแก้ไขความแปลกแยกได้อย่างไร? หนทางในการแก้ไขความแปลกแยกคือ การปฏิวัติภายในตนเอง โดยอาศัยความพยายามทางศีลธรรมของปัจเจกบุคคลเป็นหนทางเดียวเท่านั้น

บทนำ

ที่มาของปัญหา

การพยายามพัฒนาประเทศไทยให้เป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรม หรือประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เป็นเป้าหมายที่สำคัญในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชาติ แต่ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเหล่านี้เป็นดาบสองคม เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เช่น การเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทุกระดับ และที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของมนุษย์เองต่อความหมายของความเป็นมนุษย์

ในประเทศที่มีความรุดหน้าทางด้านเทคโนโลยี ขั้นตอนต่างๆ ตามธรรมชาติอันเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ถูกตัดทอนลง และขาดช่วงไปอย่างน่าเสียดาย มนุษย์จะต้องทำงานในหน้าที่เหมือนอย่างเครื่องจักร อาจมีหน้าที่เพียงบรรจุหีบห่อผลิตภัณฑ์ โดยทำเช่นนี้ไปตามจังหวะการทำงานที่สม่ำเสมอ ไม่ต้องใช้ความคิด ไม่ต้องใช้ฝีมือ ในที่สุดเขาจะมีความรู้สึกว่าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักรไปแล้ว เพราะได้เสียคุณค่าความเป็นมนุษย์ไป ปัจจัยที่สำคัญคือเขาไม่มีโอกาสได้แสดงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คือการคิด การแสดงความสามารถ ตลอดจนการเสนอความคิด

มนุษย์สร้างวัตถุขึ้นมา และให้ค่าแก่วัตถุจนถึงกับยอมสยบแก่วัตถุ เช่น เงินหรือแม้แต่รูปบูชา เขายังให้ค่าแก่วัตถุมากเท่าไร เขายังไม่มีอะไรเหลือไว้ให้ตนเอง สิ่งที่มนุษย์สร้างกลับกลายเป็นอำนาจแปลกแยกจากตัวเขาเอง จนลืมไปว่าเขาเป็นผู้สร้าง แต่กลับคิดว่าเขาต้องพึ่งพิงวัตถุ และจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้

ผลที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์อยู่ในสภาพที่แปลกแยก คือ มนุษย์จะมองไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เขาจะท้อแท้ สิ้นหวัง มองไม่เห็นอนาคต ปัญหาพ่อบ้านไม่มีความมั่นใจในอนาคต ปัญหาภรรยาที่ไม่มีความมั่นใจในสามี ฟุ้งเฟ้อไปกับสังคมที่ฉาบฉวย ปัญหาเยาวชนที่มองไม่เห็นอนาคต หลงใหลไปกับยาเสพติด ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนออกมาในสภาพที่วิปริต จากข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ สามีฆ่าภรรยา ภรรยาฆ่าสามี ลูกฆ่าพ่อ พ่อฆ่าลูก พี่น้องฆ่ากันเอง หรือแม้แต่การฆ่าคนแปลกหน้าโดยไม่มีเหตุผล

สาเหตุหนึ่งของความแปลกแยกคือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่การหันหลังให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง ยิ่งจะร้ายแรงกว่าปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดเสียอีก ดังนั้นจะต้องมีทางออกในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาค้นคว้าปัญหาเรื่องความแปลกแยกในสังคมไทยอย่างจริงจัง เพื่อแสวงหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไข

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งให้เป็นสื่อกลางสำหรับผู้เรียนและผู้สนใจในปรัชญาและศาสนา ผลงานวิจัยที่นำเสนอจึงไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป แต่มุ่งเน้นที่จะกระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์เชิงปรัชญาตลอดจนมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อให้เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายมองชีวิตในโลกทัศน์ที่กว้างขวางขึ้น และสามารถเข้าใจตัวเองและธรรมชาติของชีวิตมากยิ่งขึ้น

การตรวจเอกสาร

บุหลัน (2519) ใช้คำว่า “ความแปลกหน้า” แทนคำว่า “Alienation” ผู้วิจัยใช้ คำว่า “ความแปลกแยก”

พบว่าความแปลกหน้าที่ปรากฏในงานเขียนของมาร์กซ์ หมายถึงการที่มนุษย์มีประสบการณ์ต่อกิจกรรมการผลิต ผลผลิต โลก และผู้อื่น ในลักษณะที่ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอำนาจอิสระจากตัวเขา คอยคุกคามเขาผู้เป็นเสมือนทาสที่ไร้อำนาจ ทั้งนี้มีผลทำให้เขาแปลกหน้าจากธรรมชาติของมนุษย์ แปลกหน้าจากตัวเอง แทนที่การผลิตจะเป็นการยืนยันตัวเขา และแสดงออกถึงสมรรถภาพและลักษณะเฉพาะของเขา การผลิตกลับเป็นกิจกรรมที่ทรมานเขาทั้งร่างกายและจิตใจ ผลผลิตกลายเป็นอำนาจอิสระในมือนายทุน ทั้งนี้ได้บั่นทอนความเป็นคนของเขา

โดยนัยนี้ มนุษย์จึงแปลกหน้าจากเพื่อนมนุษย์และโลก สาเหตุตรงที่สุดของความแปลกหน้าในทางเศรษฐกิจคือ การแบ่งแรงงาน ซึ่งได้แยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต ดังนั้นมรรคในการเอาชนะความแปลกหน้าจึงอยู่ที่การสร้างสังคมใหม่ซึ่งมีการจัดรูปแบบของโครงสร้างเศรษฐกิจใหม่ ไม่มีการแบ่ง

แรงงาน ไม่มีการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต เพื่อกระตุ้นให้คนบรรลุถึงสภาพที่ไร้ความแปลกหน้า จากตัวเองโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะการเอาชนะความแปลกหน้าในทางเศรษฐกิจ จะนำไปสู่การเอาชนะ ความแปลกหน้าในรูปอื่นๆ ทั้งหมด

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการรวบรวมข้อมูล ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับความแปลกแยกของนักปรัชญาตะวันตก เช่น เฮเกล มาร์กซ์ และชาร์ตอร์ ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับความแปลกแยกในสังคมไทยจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ เอกสารดังกล่าวได้แก่ หนังสือ ตำรา รายงานทั่วไป วิทยานิพนธ์ วารสาร ตลอดจนหนังสือพิมพ์ ต่างๆ

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลและเสนอผลการวิจัยได้ใช้วิธีการพรรณนา (description) โดยการปูพื้นฐานแนวความคิดของนักปรัชญาตะวันตกที่ก่อให้เกิดแนวความคิดเรื่องความแปลกแยกเพื่อเป็นแนวทาง ในการพิจารณาถึงรูปแบบความแปลกแยกในสังคมไทย โดยผู้วิจัยได้นำเสนอสาเหตุเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยจากมุมมองทางด้านปรัชญาและศาสนาเป็นหลัก

ผล

ประวัติความคิด

ความแปลกแยก ความแปลกหน้า ความห่างเหิน หรืออัญภาวะ ได้แก่คำ Entfremdung ใน ภาษาเยอรมัน รู้จักกันในภาษาอังกฤษว่า Alienation หรือ Estrangement คำดังกล่าวนี้เพิ่งรู้จักแพร่หลายเมื่อ 50 ปีมานี้ และเพิ่งได้รับความสนใจ มีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างจริงจังเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้

คำว่า “ความแปลกแยก” มีความหมายแตกต่างกันในชีวิตประจำวัน ในวงการวรรณกรรม แนวคิดทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ จิตวิทยา ตลอดจนปรัชญา โดยทั่วไปคำนี้มีความหมายกว้างๆ หมายถึง “การกระทำหรือผลของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้แปรสภาพจากสภาพเดิมไป เป็นการกระทำหรือผลการกระทำอีกอย่างหนึ่ง” (Edward, 1972 : 76)

แนวความคิดเรื่องความแปลกแยกนี้มีการนำมาใช้ครั้งแรกโดยเฮเกล เนื่องจากพื้นฐานความคิดทางปรัชญาของเฮเกล เชื่อว่าทุกสิ่งจะพัฒนาไปสู่จิตบริสุทธิ์หรือพระเจ้า และจิตบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้ มิใช่สิ่งที่คงที่อยู่เฉยๆ แต่กลับมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในกระบวนการหนึ่ง ซึ่งก็คือกระบวนการของความแปลกแยกและสิ้นสุดความแปลกแยก ดังนั้นสำหรับเฮเกล ประวัติศาสตร์ของมนุษย์คือ ประวัติศาสตร์ของความแปลกแยก ดังที่เขาเขียนไว้ใน The Philosophy of History (เจลิเมเกียรติ, 2525 : 49)

...สิ่งที่จิตแสวงหาในที่สุดคือการรู้จักตัวเอง ซึ่งการจะรู้จักตัวเองได้ มันต้องซ่อนจุดหมายนี้ไว้ใน ตัวของมันเอง และภาควิชาจิตในการแปลกแยกออกไปจากแก่นแท้ของตัวเอง

สำหรับมาร์กซ์ เช่นเดียวเฮเกล นั่นคือ แนวความคิดเรื่องความแปลกแยกวางอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างการดำรงอยู่ (Existence) กับแก่นแท้ (essence) ของมนุษย์กล่าวคือมนุษย์ไม่ได้เป็นในสิ่งที่เขาควรจะเป็น

ตามความคิดของมาร์กซ์ (Medel, 1974 : 17) ความแปลกแยกปรากฏออกมาใน“งาน” และ “การแบ่งงาน”

ความหมายที่แท้จริงที่ควรจะเป็นในความสัมพันธ์ของมนุษย์กับงานคือ การที่มนุษย์ต้องเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกระตือรือร้น งานเป็นการสร้างสรรค์ทั้งผลงานและตัวมนุษย์เอง งานจะต้องหมายถึงกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์ แต่เมื่อ “การแบ่งงาน” มีการพัฒนาขึ้นมา การทำงานจะสูญเสียลักษณะที่สูญเสียอำนาจในตัวมนุษย์เองในการทำงานนั้นมนุษย์จะทุกข์ทรมาน จะไม่มีการพัฒนา กิจกรรมทางปัญญา มีแต่ความเหน็ดเหนื่อย ความสุขของคนงานคือตอนที่เขาว่างเท่านั้น

ดังนั้น กระบวนการผลิตทำให้มนุษย์รู้สึกแปลกแยกจากตัวของเขาเอง สรุปได้ว่าในที่นี้มาร์กซ์เน้นว่า 1) ในกระบวนการทำงาน โดยเฉพาะภายใต้เงื่อนไขของระบบทุนนิยม มนุษย์แปลกแยกจากอำนาจสร้างสรรค์ของตัวเอง และ 2) วัตถุประสงค์ของเขาเองกลับกลายเป็นสิ่งแปลกหน้า

ที่ใดที่ระบบทุนนิยมก้าวไปถึง มนุษย์ทุกคนจะรู้สึกเหมือนตัวเองดำรงอยู่คนเดียวในโลก ทุกคนจะถูกบังคับให้เอา “คนอื่น” มาเป็นเครื่องมือไปสู่จุดหมายปลายทางที่ตนต้องการ ทุกสิ่งจะถูกเปลี่ยนเป็นสิ่งที่ไม่มีค่าในตนเอง ทุกอย่างจะเป็น “สินค้า” ซื้อขายด้วยเงินตรา เพราะโลกของทุนนิยม คือโลกของสินค้าที่ถูกควบคุมด้วยเงินตรานั้นเอง และสำหรับมาร์กซ์ ความแปลกแยกที่พัฒนาขึ้นมาอย่างแหลมคมเข้มข้นที่สุดคือ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นผู้ครองกรรมสิทธิ์กับชนชั้นผู้ปราศจากกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินใดๆ ถึงจุดหนึ่งความขัดแย้งจะดำเนินมาถึงขั้นแตกหัก ถึงจุดนั้นกระบวนการแปลกแยกทางประวัติศาสตร์จะอ้อมตัว การปฏิวัติจะเกิดขึ้นเพื่อให้นมนุษย์กลับคืนสู่ตัวเอง การกลับสู่ตัวเองของมนุษย์คือ การปลดปล่อยตัวเองจากพันธนาการที่แปลกแยกทั้งหมดได้แก่สังคมคอมมิวนิสต์

ในบรรดาแนวความคิดเรื่องความแปลกแยกทั้งหลาย มีแนวความคิดที่เด่นและมีอิทธิพลต่อวงการวรรณกรรมและเป็นที่เผยแพร่ทั่วไป คือทำที่อัตถิภาวนิยม (Existentialist) ปรัชญาอัตถิภาวนิยม โดยส่วนรวมตั้งแต่คีร์เคกอร์ด์ (Kierkegaard) เป็นต้นมา คือ ขบวนการต่อต้านการทำลายมนุษย์ในสังคมอุตสาหกรรม และนักปรัชญากลุ่มนี้ที่กล่าวถึงความแปลกแยกมากที่สุดคือซาร์ตร์

ความแปลกแยกในทัศนะของซาร์ตร์ คือสภาวะของมนุษย์ที่ไม่ได้เป็น ไม่ได้รู้สึก หรือไม่ได้คิดอย่างที่สมควรจะเป็น จะรู้สึก จะคิดในฐานะที่เป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ในฐานะของซาร์ตร์คือ ผู้ที่ต้องลงมือกระทำการตามจุดมุ่งหมายของตนอย่างมีเสรีภาพ ตามที่ซาร์ตร์ประกาศออกมาว่า “มนุษย์ถูกสถาปนาให้มีเสรีภาพ” (Sartre, 1980 : 87)

เสรีภาพของซาร์ตร์คือความสามารถในการตัดสินใจเลือก ซึ่งจะต้องควบคู่ไปกับการรับผิดชอบ การใช้เสรีภาพของซาร์ตร์คือ การใช้ชีวิตอย่างเป็นชีวิตจริง ๆ โดยเป็นคนเลือกและตัดสินใจเองไม่ใช่สถานการณ์บังคับหรือไหลไปตามระบบทั้ง ๆ ที่ไม่เห็นด้วย การเลือกนี้คือการกลับมาหาตนเองและเลิกสภาพของการแปลกแยก

โดยสรุป ความแปลกแยกมีต้นกำเนิดมาจากภาษาละติน Alienation (Rotenstreich, 1963 : 550) ซึ่งมาจากคำกรีก Lxxoiwbis มีความหมายพอประมวลได้ดังนี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532 : 5) 1) กระบวนการหรือผลของกระบวนการที่ทำให้ตัวตนเปลี่ยนสภาพเดิมไปเป็นสภาพอื่น 2) การกระทำหรือผลของการกระทำ ซึ่งเปลี่ยนสภาพของทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ และการกระทำของบุคคลไปเป็นทรัพย์สิน

สินอื่น ความสัมพันธ์อื่น และการกระทำอื่น ซึ่งไม่อยู่ในความควบคุมของบุคคลนั้นและกลับมามีอำนาจเหนือบุคคลนั้น เช่นตามทฤษฎีของมาร์กซ์ ระบบการผลิตแบบทุนนิยมทำให้เกิดความแปลกแยกแก่ชนชั้นกรรมาชน คือผลผลิตซึ่งเกิดจากแรงงานชนชั้นกรรมาชนนั้น แท้จริงคือ ตัวของเขาเองที่ตกอยู่ในสภาพวัตถุ แต่ผลผลิตนี้ได้กลายเป็นอื่นคือเป็นของนายทุน 3) สภาพจิตใจที่ผิดเพี้ยนไปจากสภาวะที่ควรจะเป็น ซึ่งบันดาลให้คนกระทำการหรือแสดงออกอย่างไม่เหมาะสมกับธรรมชาติของมนุษย์

โดยส่วนตัว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความแปลกแยกมีความหมายล้นตัว คือยึดหยุ่นไปตามเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง แต่มีลักษณะร่วมคือสภาวะที่ “ผิดธรรมชาติ” ดังนั้นคนที่มีความแปลกแยกคือ “คนที่ไม่ได้มีความเป็นมนุษย์”

รูปแบบของความแปลกแยกในสังคมไทย

ประวัติศาสตร์ทางสังคมของมนุษย์ได้เริ่มต้น เมื่อมนุษย์ออกจากกรรมมารดา เด็บโตขึ้นมาสู่ความสำนึกถึงตัวเองแยกจากคนอื่น ๆ เมื่อมนุษย์กลายเป็นปัจเจกบุคคลเมื่อนั้น “ความโดดเดี่ยว” ก็เพิ่มขึ้น แต่โชคที่มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความสามารถพิเศษ คือ ความสามารถในการค้นหาเหตุผล เกิดมาพร้อมกับความมีปัญญาที่ “เหนือ” กว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ปล่อยไปตามสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ถูกมองว่าไม่สมกับความเป็นมนุษย์

เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถหยุด “คิด” ได้ตราบเท่าที่ยังมีชีวิต ความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติที่เคยสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียว จึงมีการแปรสภาพเข้าสู่วิวัฒนาการของการดิ้นรนเพื่อมีชีวิตรอด การปรับตัวดังว่ำนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ความแปลกแยก” แต่ยังไม่ถือว่าเป็น “ปัญหา”

ในประเทศไทยเราในสังคมโบราณ (สุโขทัย, อโยธยา, ธนบุรี, ถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5) เป็น “ยุคมืด” (เฉลิมเกียรติ, 2524 : 45) มวลชนถูกกดขี่ เมืองหลวงเป็นศูนย์กลาง เกิดการแปลกแยกระหว่างเมืองกับชนบท มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจเมื่ออารยธรรมตะวันตกแพร่เข้ามา เกิดชนชั้นผู้ดีมีเงินที่เป็นผู้นำในกิจกรรมต่างๆ ทั้งด้านรสนิยม แฟชั่น ตลอดจนศิลปะ ยุคนี้แม้เป็นยุคมืดของเสรีภาพส่วนบุคคล คือมีนาย มีทาส มีความแปลกแยก แต่ยังไม่ก่อให้เกิดปัญหาสังคม

ต่อมาใน พ.ศ.2398 เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา คือ มีลักษณะของระบบทุนนิยมเข้ามาผสมเมื่อมีการทำสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษ และนี่คือต้นกำเนิดของปัญหาความแปลกแยกในประเทศไทยเมื่อทุนนิยมเข้ามามีบทบาทผสมผสานกันในปี พ.ศ.2448 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลิกทาส ก่อให้เกิดอิสรชน ปราศจากข้อผูกพันที่เคยให้ความมั่นคง บทบาทของการแข่งขันเกิดขึ้น มนุษย์ต้องแข่งขันกัน เขารู้สึกแปลกแยกจากสภาพแวดล้อม ต้องปรับตัวใหม่ เขาสูญเสียคำตอบสำเร็จรูป ต้องแสวงหาคำตอบสำหรับตัวเอง เขาถูกคุกคามจากพลังอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ใช่มนุษย์อย่างเดียว แต่คือทุนและตลาดบทบาทของการแข่งขันทวีมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นผลจากการแปลกแยกส่วนหนึ่ง (เล่มเดียวกัน : 47) ช่วงนั้นสถานะของชนชั้นกลาง ซึ่งอยู่ระหว่างคนที่รวยมากกับจนมาก เกิดความสับสน ไร้อำนาจ อิจฉา และขุนเคือง มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจ และความหุรหุราฟุ้งเฟ้อของพวกผู้ดีมีเงิน ชนกลุ่มนี้ได้รับการศึกษาจากตะวันตก จึงรู้สึกแปลกแยกจากสังคมเดิม ประกอบกับชาวนาซึ่งเป็น 80% ของประชากรทั้งหมดยังไม่หลุดพ้นจากระบบศักดินา ต้องเช่านา การบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นแบบ

นายกัณบัว สถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้เกิดการพังทลายของสังคมโบราณ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบ ต่อชนทุกชั้นในสังคม

ทุกวันนี้ บทบาทของความแปลกแยกได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นจนเป็นปัญหา สังคมไทยเต็มไปด้วย การแบ่งแยก ความไม่เสมอภาค การเอาเปรียบ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี เด็ก ตลอดจนภัยเอดส์ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้มิได้เกิดจากความแปลกแยกเพียงอย่างเดียว แต่ไม่อาจ ปฏิเสธได้ว่าความแปลกแยกในเงื่อนไขที่มีได้สร้างคนให้เป็นมนุษย์นั้น มีบทบาทในการช่วยเร่งให้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ดำเนินต่อไป ในที่นี้ขอพิจารณาในสามรูปแบบ คือ

ความแปลกแยกต่อตนเอง

มนุษย์เรามีประสบการณ์ในการเป็นผู้รับตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา จนเคยชินต่อการรับ ไม่ชอบให้ โดยเฉพาะคนไทยเคยชินกับระบบอุปถัมภ์หรือระบบพึ่งพิงผู้อื่น แนวโน้มเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ จึงมีอยู่ใน สังคมไทย จึงไม่ให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทำให้ไม่พึ่งตนเอง ไม่พึ่งปัญญา แต่ไปพึ่งสิ่งนอกกาย ดังที่ ท่านปัญญานันทภิกขุได้ชี้ให้เห็นว่า

...พระห้อยคอก็คุ้มไม่ได้ถ้าเราไม่ประพฤติธรรม แต่ถ้าเราประพฤติธรรมไม่ต้องมีพระก็คุ้มอยู่ในตัวแล้ว ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ถ้าเราห้อยพระแล้วไปกินเหล้า ยกแก้วเหล้ากระดกข้ามหัวหลวงพ่อก็อย่างนี้คุ้มไม่ได้ ห้อยพระแล้วไปบ่อนการพนันก็คุ้มไม่ได้ ห้อยพระแล้วไปเที่ยวชกก็ป้องกันโรคเอดส์ไม่ได้...

...ที่เป็นอยู่ในขณะนั้นนั้นไม่มั่นคงในพระพุทธศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ เป็นชาวพุทธไปไหว้เสา- ไหว้ต้นไม้ ไหว้ศิวิลส์ ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่คนปัญญาอ่อนสร้างไว้...

ในปัจจุบัน สิ่งของคนไทยสมัยใหม่พึ่งพิงนอกเหนือจากต้นไม้ พระห้อยคอ หมอตุ๋น ก็คือคอมพิวเตอร์ มีการกล่าวถึงคอมพิวเตอร์ไว้ว่า คอมพิวเตอร์ไม่เคยผิดพลาดหากมีความผิดพลาดก็เพราะผู้ใช้ (พระ ไพศาล, 2533 : 4) ด้วยเหตุดังกล่าวยิ่งมนุษย์ต้องพึ่งพิงคอมพิวเตอร์มากเท่าไร มนุษย์ยิ่งรู้สึกว่าเขาด้อยกว่าคอมพิวเตอร์มากเท่านั้น และท้ายที่สุดจะนำไปสู่ความรู้สึกไร้พลังอำนาจขาดความศรัทธา ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

การสร้างรูปเคารพขึ้นมาบูชาจนเป็นทาสของสิ่งที่มนุษย์สร้าง ก็จากพระห้อยคอมาเป็น คอมพิวเตอร์ในปัจจุบัน มนุษย์ได้เปลี่ยนตนเองเป็นสิ่งของ โดยการโอนคุณสมบัติของชีวิตออกไป ทำให้เขาแปลกแยกจากสิ่งที่เขาสร้างเอง ทำให้เขาแปลกแยกจากตัวเอง

ความแปลกแยกจากสภาพแวดล้อม

คนไทยแต่เดิมมีอาชีพทำไร่ทำนา โดยทำ “เพื่อกิน เพื่ออยู่” จึงมีการปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชปนกันเป็นการกำจัดศัตรูพืชไปในตัว ก่อให้เกิดสมดุลตามธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเกิดสมดุลจึงไม่มีความจำเป็นต้องนำปัจจัยภายนอกเข้ามา เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้นี้เป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม เช่น ความเอื้อเฟื้อ เพราะมีอาหารมากพอ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เวลาที่ยังมีมากพอที่จะให้แก่เด็กๆ และคนเฒ่าคนแก่ มีพิธีรับขวัญ โขนจูก ขายศรี โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน สอนให้ละโลก โกรธ หลง

ต่อมาระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนเป็นทำ “เพื่อขาย” มีการปลูกพืชชนิดเดียวปลูกนานๆ ดินจึงต้องใช้ปุ๋ย ยากำแพง ปลูกมาก ราคาตก ยิ่งปลูกมากยิ่งเป็นหนี้มาก ประเทศไทยอันน่าอยู่ได้เปลี่ยนไป เมื่อคนไทยหันมากระทำการกับธรรมชาติอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดผลกระทบคือปัญหาด้านภาวะมลพิษที่เกี่ยวกับน้ำ อากาศ อาหาร เสี่ยง ตลอดจนสารเคมีต่างๆ ตลอดจนปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการทำลายสมดุลตามธรรมชาติ

ปัญหาต่างๆ เหล่านี้มีปัจจัยหลักอยู่ที่มนุษย์ไม่เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติที่ว่าทุกอย่างในโลกนี้ล้วนเป็นของธรรมชาติ มีธรรมชาติเป็นเจ้าของ มนุษย์ไม่สามารถเป็นเจ้าของสิ่งใดได้เลย ความหลงผิดของมนุษย์ทำให้มนุษย์นึกเอาแต่ตนเองเป็นใหญ่และมุ่งใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (โสริย์, 2531 : 51) การตัดต้นไม้อย่างโง่เขลา การประมงอย่างเหินแก่ได้ การใช้พื้นดินอย่างไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ทำให้เกิดปัญหาสมดุลของธรรมชาติ

ระบบเศรษฐกิจแบบการทำ “เพื่อกิน เพื่ออยู่” มาทำ “เพื่อขาย” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกคือการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นตัวหนุนให้สังคมไทยแยกตัวจากสภาพสมดุลหรือเป็นสิ่งหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ แปรลกแยกจากธรรมชาติ คือทำสิ่งที่เป็นธรรมชาติให้ผิดธรรมชาติ

ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์

มนุษย์แปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมื่อเขาปฏิบัติต่อคนอื่นไม่ใช่ในฐานะมนุษย์ด้วยกัน แต่ในฐานะเช่นสัตว์เลี้ยง วัตถุ หรือแม้แต่ใช้มนุษย์คนอื่นเป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนหนึ่งกับอีกคนหนึ่งได้สูญเสียลักษณะ “มนุษย์สัมพันธ์” คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ได้แปรไป

การเน้นหลักการตลาด ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์เป็นไปในรูปแบบของผลประโยชน์ของการลงทุนที่ต้องการผลกำไร พ่อแม่ขายลูกเพื่อไปขายตัว กรรมกรขายแรงงาน ประชาชนขายสิทธิ์ขายเสียงในการเลือกผู้แทน การให้คุณค่าของมนุษย์เพียงด้านเดียวคือผลที่ระบบทุนนิยมให้แก่บุคคลเป็นจุดเด่นที่สร้างปัญหาความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์

ความแปลกแยกที่เห็นชัดในชีวิตประจำวันคือทัศนคติที่ผู้ชายไทยมองผู้หญิงว่าเป็น “วัตถุทางเพศ” วรรณกรรมไทยไม่ว่าจะเป็นพระอภัยมณี หรือขุนช้างขุนแผน ได้ถ่ายทอดแนวความคิดของคนไทยในยุคนั้น แต่จนปัจจุบันก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง เพียงแต่มีรูปแบบที่แนบเนียนยิ่งขึ้น เช่น การประกวดนางงามเป็นตัวอย่างที่เห็นชัด การที่ผู้หญิงถูกมองเป็นวัตถุเช่นนี้ ก่อให้เกิดปัญหาตามมา ตั้งแต่ปัญหาโสเภณี ปัญหาการข่มขืน ปัญหาการทำแท้ง ตลอดจนเอดส์

ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์นี้เป็นปัญหา เพราะโดยธรรมชาติมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องอยู่ร่วมกัน ต้องมีความสัมพันธ์กัน แต่เมื่อความสัมพันธ์ไม่ได้เป็นไปอย่างที่เราควรจะเป็นคือเป็นธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ไม่ใช่นายกับทาสหรือคนกับวัตถุ จึงทำให้มนุษย์แปลกแยกจากกัน ทำให้มนุษย์ไม่ไว้วางใจกัน ทำให้มนุษย์โดดเดี่ยว อ้างว้าง หวาดระแวงและยิ่งแปลกแยกมากขึ้น

สังคมไทยทุกวันนี้เต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิงกัน แย่งกันขึ้นรถประจำทาง แย่งที่นั่งบนรถประจำทาง แย่งพื้นที่บนถนนในการขับรถ แย่งที่จอดรถ แย่งกันซื้ออาหาร ไม่มีเวลามหาหาวหาอาหารใครนำเสียดายที่ไม่ก็ทศวรรษมานี้ ยังสามารถสำนึกในพลังของตนเองมากกว่าปัจจุบัน เพราะความผูกพันกับครอบครัว ชุมชนยังแน่นแฟ้น แต่ปัจจุบันรัฐสมัยใหม่ทำให้คนไทยรู้สึกโดดเดี่ยว ไม่เพียงแต่คนใน

เมืองหลวง เพราะผู้คนในชนบทถ้าไม่ไปขายแรงงานในต่างประเทศก็ขายที่ดินเพื่อเข้ามาทำงานในเมืองหลวง
ทั้งคนยากจนและคนร่ำรวยต่างต้องเผชิญปัญหาในสังคม คนยากจนประสบปัญหาค่าครองชีพ
การไม่รู้หนังสือ การว่างงาน คนร่ำรวยประสบปัญหาแข่งขันทางวัตถุดิบ ต้องเผชิญกับความตายอัน
เนื่องจากโรคอ้วน โรคหัวใจ โรคเครียด ทั้งคนร่ำรวยและคนยากจนต่างก็แปลกแยกจากตัวเองจากสิ่ง
แวดล้อมและจากกันและกัน

ทั้งจึงปัญหาต่างๆ ของมนุษย์นั้นเกี่ยวโยงถึงกันและกัน การแก้ปัญหาต้องสัมพันธ์กัน แต่ผู้วิจัย
ขอนำเสนอสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกในสังคมไทย โดยอาศัยทฤษฎีของมาร์กซ์เป็นแนวทาง
คือระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคม

ระบบการศึกษา

ทฤษฎีของมาร์กซ์ เป็นแนวทางหลักในระบบเศรษฐกิจสังคมคือระบบทุนนิยม แต่ขอลำถึง
ระบบการศึกษาไทยก่อน ในฐานะที่เป็นพื้นฐานทางความคิดของประชากรทั้งประเทศ

ท่านพุทธทาสย้ำเสมอว่า “การศึกษาจะต้องมุ่งเพื่อกระทำให้หมดสิ้นซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์
เพื่อให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้ โดยการประพฤติอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์”

การศึกษานั้นเกี่ยวพันกับคุณธรรมอย่างแยกไม่ออก ดังที่ซูเมกเกอร์กล่าวไว้ว่า (สมบุรณ์, 2524 :
5) ในเบื้องต้นและสำคัญที่สุด การกิจของการศึกษาได้แก่การถ่ายทอดความคิดเกี่ยวกับคุณค่าที่เรา
จะทำอะไรกับชีวิตของเราดี มีพักต้องสงสัยว่า มีความจำเป็นต้องถ่ายทอดวิชาการ แต่นั้นเป็นอันดับ
รองลงมา

หันมาพิจารณาระบบการศึกษาไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน มีการพัฒนาที่น่าหวาดหวั่นจนท่านพุทธ
ทาสภิกขุเรียกว่า “การศึกษาหมาหางด้วน” คือ สอนให้ตอบสนองประสาทสัมผัสของมนุษย์ มุ่ง
พัฒนาแต่เนื้อหนัง ไม่ใช่จิตใจ ไม่ใช่ปัญญา ทำให้มนุษย์เบี่ยงเบนออกนอกทางธรรม มุ่งเน้นแต่ความ
เจริญทางวัตถุเป็นหลัก

แนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ในที่นี้ขอแบ่งเป็นสี่ยุค (ส.ศิว
ลักษณ์, 2533 : 41-51) 1) ยุคอดีต ยุคนี้ไม่มีโรงเรียน แต่บิดาเป็นต้นแบบของคุณธรรม แม้สกุลขุน
นางอันเป็นเชื้อพระวงศ์ก็มีการศึกษาไม่ต่างจากราชบุตรธิดา ยังก่อนรัชกาลที่ 4 ขึ้นไปแล้ว วิชา
หนังสือดูไม่ถือกันว่าเป็นสิ่งสำคัญอะไรนัก ยุคนี้ความแปลกแยกยังไม่เป็นปัญหา 2) ยุคพัฒนาการศึกษา
ตามแบบฝรั่ง ไทยเราเริ่มรับการศึกษาตามฝรั่งสมัยรัชกาลที่ 3 โดยองค์พระเจ้ายุฬราชรัชกาลที่ 4 เริ่มนำ
ฝรั่งมาสอนในพระบรมมหาราชวังเพราะความจำเป็นต้องติดต่อกับชาวต่างชาติ

การศึกษาจากยุคอดีตที่เป็นจริยศึกษามีบิดาเป็นต้นแบบของคุณธรรม มาในยุคพัฒนามีการเน้น
พุทธิศึกษาคือมีการถ่ายทอดวิชาการโดยยึดนโยบายตามอังกฤษ คือ จัดการศึกษาให้ชนชั้นปกครองรับ
ใช้ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แม้พระและวัดลดความสำคัญลง แต่จริยศึกษาในพระพุทธศาสนาไม่ได้
ถูกทอดทิ้งโดยสิ้นเชิง การศึกษาแบบอังกฤษช่วยให้คนที่เรียนสูงกว่าคนอื่น มีโอกาสดีกว่าคนอื่น พุทธิ
ศึกษาเป็นตัวเอื้อมที่สำคัญคือช่วยให้สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น แต่กระนั้นในยุคนี้ความ
แปลกแยกแม้จะมีอยู่แต่ก็ไม่เป็นปัญหา 3) ยุคประชาธิปไตย คำประกาศท้ายสุดของแถลงการณ์ฉบับที่ 1
ซึ่งแจกในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 มีว่า “จะต้องให้การศึกษารอบคอบแก่ราษฎร” แม้คำประกาศจะ
นำรั้ง แต่ความสำเร็จมีการเพิ่มการเรียนรู้เรื่องรัฐธรรมนูญ และเพิ่มพลศึกษาจนเกิดสนามสุกขาสัย

และกรมพลศึกษาขึ้น ยุคนี้ความแปลกแยกเริ่มก่อปัญหา 4) ยุคใหม่ ในช่วง 3 ทศวรรษมานี้ ระบบการศึกษาถูกกำหนดโดยปัจจัยหลักสามประการคือ (เล่มเดียวกัน : 120-134)

1.ความเป็นเผด็จการ ซึ่งมาพร้อมกับรัฐประหาร 2490 และเข้มข้นขึ้นเมื่อทหารบกเรืองอำนาจเต็มที่ หลังการปราบกบฏแมนฮัตตันใน พ.ศ.2494 ทำให้อนุชนดำเนินชีวิตตามผู้นำตั้งแต่ “ตามผู้นำชาติรุ่งเรือง” “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” จนถึง “จงทำดี มีศีลธรรมถือความสัตย์”

ระบบเผด็จการสอนให้ยกย่องมหาบุรุษ ให้หันไปหาวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ไม่ให้ออกไปปรับใช้สังคม ไม่ได้โต้แย้ง ให้คิดเหมือนๆ กัน ตามผู้นำ ผู้คนทั้งภูมิลำเนาเข้ากรุงจนเกิดสลัมขึ้นครั้งแรกในกรุงเทพฯ

2. สหรัฐอเมริกา ทั้งรัฐบาลและเอกชน เข้ามาแทนที่อังกฤษ ในการกำหนดทิศทางการเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษา การครอบงำทางการศึกษาของสหรัฐอเมริกานั้น ถึงกับให้มหาวิทยาลัยชั้นรองของเขา เข้ามาตั้งศูนย์ร่วมกับสถาบันการศึกษาของไทยภายในประเทศไทย เช่น เทกซัส (ชั้นรองของเขา) กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ชั้นเลิศของไทย) เป็นต้น

3. พัฒนา การพัฒนาสมัยใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมืองไทยถูกบังคับให้เปิดประเทศ และหนักหน่วงมากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในนามของการพัฒนา มนุษย์สามารถทำลายป่า แม่น้ำลำธาร ภูเขา และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ได้หมด การพัฒนาทำให้ชาวนาเอาเปรียบธรรมชาติต้องใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ย ระบบการค้านานาชาติทำให้ประเทศใหญ่เอาเปรียบประเทศเล็ก ประเทศอุตสาหกรรมเอาเปรียบประเทศกสิกรรม เมืองหลวงเอาเปรียบชนบท คนรวยและคนมีอำนาจเอาเปรียบคนไร้อำนาจ

ยุคใหม่ที่ประกอบด้วยความเป็นเผด็จการสหรัฐอเมริกาและการพัฒนานี้เอง เป็นยุคแห่งการแปลกแยกที่สร้างปัญหาจนถึงปัจจุบัน ระบบการศึกษาที่ปราศจากความเป็นไทยเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหา

ระบบเศรษฐกิจสังคม

ระบบเศรษฐกิจที่ว่าเป็นทุนนิยม ทุนนิยมมาพร้อมกับสมมติฐานทางการพัฒนาจากความด้อยไปสู่ความไพบูลย์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบกินเองใช้เอง ฟังตนเอง เป็นระบบซื้อขาย เกิดกิเลสและความโลภ ประชาชนส่วนใหญ่ล้มละลายทางเศรษฐกิจ ฟังตนเองไม่ได้ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย (ประเวศ, 2530 : 12)

ชาวไร่ชาวนาเป็นหนี้สิน ประเทศไทยที่กำลังพัฒนามีหนี้สินล้นพ้นตัว ประชาชนเห็นดินเหนียวมากขึ้น สุขภาพจิตเสื่อมโทรม ชีวิตที่เคยเป็นไทยกลับกลายเป็นทาสของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่าง สลัดไม่หลุด นอกจากนี้อำนาจทางราชการที่ขยายตัวไปชนบท โดยอ้างว่าเพื่อนำความเจริญไปให้ด้วยการสร้างเขื่อน ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่เข้าไปย่ำยีวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางหลัก นับว่าได้ทำลายระบบนิเวศไปพร้อมๆ กัน ป่าไม้หมด ความสมดุลธรรมชาติหมด

ยังผลกระทบทางสังคมที่อ่อนด้อยทางจริยธรรมก็เกิดเจ้าที่ดินไปกว้านซื้อที่ดินในชนบท (ฉลามเขียว, 2533 : 3) กล่าวคือที่ดินโดยรอบเขาใหญ่ไม่ว่าจะเป็นทางขึ้นจากด้านปากช่องหรือทางขึ้นจากด้านปราจีนบุรี กำลังถูกต้อนซื้ออย่างรุนแรง ซื้ออย่างไรเหตุผล คนซื้อเป็นใครไม่มีใครรู้ แม้นายหน้าขายที่ดินเองก็ยังไม่รู้จัก เห็นแต่เพียงตัวแทนที่หอบเงินแสนเงินล้านไปกองไว้ ที่ดินที่ทำกินปู้ยาตาขายวันนั้นตกเป็นของใครไม่ปรากฏ แล้ววันหนึ่งเมื่อเงินที่ได้จากการขายที่ดินทำกินนั้นหมด จะเหลือคนจนที่ไม่มีที่ทำกิน

เกษตรกรที่เคยมีที่ดินแต่ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองอย่างมีศักดิ์ศรีได้กลายเป็นลูกจ้าง ลูกสาวอาจ

ต้องไปเป็นโสเภณี เด็กที่เล็กกว่านั้นต้องขายแรงงาน ทุนนิยมที่ไทยเรารับเข้ามาสมัยรัชกาลที่ 4 เดิมมีอิทธิพลถึงชนชั้นกลางภายในกรุงและหัวเมืองใหญ่ บัดนี้ได้ขยายตัวไปทั่วประเทศ ไม่ว่าชนชั้นสูงชั้นกลางหรือชั้นล่าง ล้วนถูกมอมเมาให้ต้องการเสพ ต้องการบริโภคสิ่งที่เป็นส่วนเกินและเป็นพิษต่อชีวิต ศูนย์การค้ากลายเป็นศูนย์กลางใหม่แทนวัดโดยขยายไปตามจังหวัดต่างๆ มากขึ้น ชาวต่างประเทศได้ร่วมลงทุนกับนายทุนพื้นเมืองเพื่อสูบเลือดคนจน โดยทำลายตั้งแต่ป่าไม้ไปถึงมหาสมุทร

ระบบทุนนิยมได้เข้ามาทำให้สังคมไทยเราดำเนินมาจนถึงจุดแตกแยกอย่างถึงที่สุดกล่าวคือได้ทำลายความเป็นมนุษย์ ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยมีวัฒนธรรมแบบบริโภคเข้ามาแทนที่ ทุนนิยมได้เสริมสร้างโลกะอำนาจเผด็จการช่วยเสริมโทสะ และระบบการศึกษาและสื่อมวลชนสมัยใหม่ช่วยเสริมโมหะทำให้คนไทยมัวเมา จนระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษาพาคนไทยไปสู่เหวแห่งทุกข์ภัยอย่างคาดไม่ถึง

สำนักหอสมุด

การแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สาเหตุที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกในสังคมไทยสองประการคือ ระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคมที่กล่าวมา เป็นการพิจารณาในแง่ลบ พิจารณาในแง่ที่ก่อให้เกิดปัญหา ด้วยเหตุดังกล่าวทางแก้ไขปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยจึงไม่สามารถย้อนกลับไปสู่ยุคสังคมโบราณ หรือหันหลังให้กับระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคมอย่างสิ้นเชิง เพราะประโยชน์ของระบบทั้ง 2 ยังมีอยู่

การแก้ปัญหาที่ดีที่สุดคือ การแสวงหาหนทางใหม่ที่สอดคล้องและไม่ทำลายพื้นฐานเดิมโดยมีสมมติฐานว่า ผู้ที่จะดำเนินชีวิตในสังคมยุคไฮเทคจะต้องเป็นคนที่มีความผูกพันกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี มีสติ ไม่หลงใหลไปกับความสุขสบายที่ได้รับจากเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว มองเห็นคุณค่าชีวิตทั้งของตนและผู้อื่น บุคคลนั้นจึงจะสามารถอยู่ร่วมกับเทคโนโลยีได้อย่างปลอดภัยและคุ้มค่า โดยไม่ทำลายคุณภาพชีวิตทั้งของตนและสังคม

การกล่าวถึงปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทย แม้ผู้วิจัยไม่สามารถระบุวันเวลาลงไปให้แน่ชัดว่าเมื่อใดเวลาใดที่เรียกว่าเป็นปัญหา เพราะความแปลกแยกก็เป็นเช่นเดียวกับความเครียดคือมีอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อให้เผ่าพันธุ์มนุษย์มีชีวิตรอดได้ ความเครียดและความแปลกแยกที่กำลังพอดีจะเป็นสิ่งเร้าที่ช่วยให้นักมนุษยศาสตร์ดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่เมื่อใดที่มนุษย์แปลกแยกจากตนเองจนละคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เช่นสร้างวัตถุขึ้นมาจนเป็นทาสของสิ่งที่มนุษย์สร้าง เช่น คอมพิวเตอร์ หรือเงิน หรือกระทำการต่อธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงเพื่อสนองประโยชน์ส่วนตน หรือปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันอย่างไร้มนุษยธรรม เหล่านี้คือปัญหาที่ควรได้รับการเยียวยาแก้ไขเพื่อกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมา

นักปรัชญาได้พยายามหาทางแก้ปัญหาความแปลกแยกนี้เช่นมาร์กซ์ มาร์กซ์ได้รับอิทธิพลจากเฮเกล ผสมผสานกับวิธีคิดทางศาสนาฮิว ทำให้เขามองประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรง ซึ่งเคลื่อนจากจุดเริ่มต้นที่ไม่สมบูรณ์ไปสู่สิ่งที่สมบูรณ์กว่าจนถึงปลายสุดที่สมบูรณ์ที่สุด เขาได้เสนอแนวทางสู่ “อาณาจักรพระเจ้า” ซึ่งคือสังคมคอมมิวนิสต์ มาร์กซ์จึงเริ่มต้นด้วยสมมุติฐานว่ามนุษย์มีแรงงานเป็นแก่นสาร งานเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์พัฒนา แต่เมื่อมนุษย์ทำงานงานไม่ได้มีส่วนพัฒนาตัวมนุษย์ มนุษย์ไม่มีความภูมิใจในงานแต่ถูกกดขี่ เอาเปรียบทำให้มนุษย์แปลกแยกจากตนเอง แยกแยกจากเพื่อนมนุษย์ และแปลกแยกจากผลผลิต

สำหรับมาร์กซ์ ประวัติศาสตร์สังคมที่ผ่านมา คือประวัติศาสตร์แห่งการแปลกแยก ซึ่งทวีความ

รุนแรงที่สุดในยุคนายทุน และหนทางก้าวออกจากความแปลกแยกคือระบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำให้ปัจจัยการผลิตกลายเป็นของสังคม แต่ปัจจุบันแม้ 1 ใน 3 ของโลกนี้รับเอาอุดมการณ์ทางการเมืองของมาร์กซ์ไปปฏิบัติ และพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศต่างๆ เข้มแข็งขึ้นในสมัยหนึ่ง แม้ในประเทศไทยเอง แต่การมองประวัติศาสตร์เพียงระนาบเดียว และมองสาระของมนุษย์ว่ามีแรงงานเป็นแก่นสารแง่เดียว ทำให้เกิด “การล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์” มนุษย์หาได้ต้องการเพียงปัจจัยสี่เท่านั้น มนุษย์ยังต้องการเสรีภาพ ด้วยเหตุนี้การแก้ปัญหาความแปลกแยกด้วยวิธีของมาร์กซ์เป็นวิธีชั่วคราวและนำมาใช้ไม่ได้กับสังคมไทย

แต่สำหรับชาลส์ผู้เชื่อว่าแก่นของมนุษย์คือเสรีภาพเมื่อมนุษย์ไม่ได้ใช้เพราะกลัวว่าต้องรับผิดชอบนานเข้าจะเกิดความรู้สึกรังเกียจตัวเองนั่นคือ เกิดความแปลกแยก เช่น คนที่ปล่อยตัวเองเลื่อนไหลไปตามระบบต่างๆ ที่ไม่เห็นด้วย ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคนอื่นและเบื่อหน่ายตนเอง ทางแก้ความแปลกแยกสำหรับชาลส์คือการกลับมาหาตนเอง โดยการใช้เสรีภาพและใช้ชีวิตอย่างที่ตัวเองต้องการจะเป็น ไม่ใช่ที่ใครๆ อยากให้เป็น จะต้องกล้าเลือกกล้าตัดสินใจ นี่คือการกลับมาหาตนเอง และเลิกสภาพความแปลกแยกสำหรับชาลส์

แนวทางของนักปรัชญาทั้งสองท่านมีความเห็นพ้องกัน คือ การหันมาสนใจสาระของมนุษย์และแสวงหาหนทางให้มนุษย์กลับคืนสู่สาระของตนเอง ซึ่งมาร์กซ์มองว่าสาระของมนุษย์คือแรงงานและชาลส์มองว่าสาระของมนุษย์คือเสรีภาพ ทั้งแรงงานและเสรีภาพเป็นส่วนสำคัญของโลกมนุษย์ แต่ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งยังไม่ทำให้ขาดความเป็นมนุษย์ บทวิจักษณ์นี้ขอเสนอข้อสรุปว่าสาระของมนุษย์ คือ “ความเป็นมนุษย์” ความเป็นผู้มีจิตใจสูง หากมนุษย์ไม่ได้ทำตัวให้สมกับความเป็นมนุษย์ เขาย่อมแปลกแยกตัวเอง จากสภาพแวดล้อมและจากคนอื่น และหนทางเดียวในการแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยคือการปฏิวัติ

การปฏิวัติ

มาร์กซ์ใช้วิธีการปฏิวัติแก้ปัญหาความแปลกแยก แต่การแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยในงานวิจักษณ์นี้แม้ผู้เขียนจะใช้คำว่าปฏิวัติเช่นกัน แต่มีความหมายแตกต่างกัน การปฏิวัติในที่นี้คือการปฏิวัติทางความคิด การติดอาวุธทางปัญญา คำนี้มีการใช้กันอย่างแพร่หลายสมัยประชาธิปไตยเบงบานหลัง 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งมีความหมายส่งเสริมแนวความคิดในการปฏิวัติเช่นมาร์กซ์ ตลอดจนเหมาเจ๋อตง แต่ในงานวิจักษณ์นี้ขอเสนอแนวทางปฏิวัติภายในคือการกลับมาของตนเอง คือ การมองด้านในคือการหันมารู้จักตัวเอง อย่างน้อยก็เท่ากับที่มนุษย์แสวงหาความรู้ของโลกของจักรวาลภายนอก

การหาความรู้ภายนอกจากวิทยาศาสตร์แม้จะมีคุณค่าในตัวของมันเอง แต่ไม่สามารถช่วยให้มนุษย์เข้าใจความหมายของชีวิต ไม่มีทางเยียวยารักษาความรู้สึกแปลกแยกและสิ้นหวังที่ซ่อนอยู่ในใจมนุษย์ได้ แต่ปรัชญาและศาสนาช่วยได้ และสำหรับสังคมไทย เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่ฝังแน่นในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย จึงยังไม่มีหนทางอื่นที่จะดีกว่านี้ ต่อไปนี้คือ กรอบที่จะช่วยเป็นแนวทางในการแสวงหาตนเอง โดยการถามตนเองด้วยคำถามต่อไปนี้

1. ถ้าไม่สนใจในการแสวงหาตนเองแล้วจะเป็นอย่างไร ?

ถ้ามนุษย์ไม่ได้ใช้สิ่งที่มนุษย์มีอยู่คือปัญญาและปฏิวัติตนเองให้สมกับการที่มนุษย์มีปัญญาผลที่ออกมาคือความแปลกแยกอย่างถึงที่สุดในทุกวันนี้มนุษย์อาจใช้ชีวิตอย่างขาดสมดุล เช่นทำงานมากไปจนร่างกายต้องประทังด้วยการเจ็บป่วย หรือปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเยี่ยงสัตว์ เช่น นายทุน

กระทำต่อกรรมกร เป็นต้น

2. มนุษย์ควรศึกษาอะไร ?

มนุษย์จะต้องศึกษาปรัชญาและศาสนาเป็นฐานก่อน โดยจะต้องรู้ว่าเขาเกิดมาทำไม ชีวิตคืออะไร ชีวิตควรเป็นอย่างไร โลกสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร มนุษย์สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์อย่างไร อะไรเป็นอุดมคติของชีวิต

บทวิจยชั้นนี้ไม่สามารถตอบคำถามเหล่านี้ได้ทั้งหมด แต่คำตอบทุกคำตอบมีอยู่ในพุทธศาสนา พุทธศาสนาไม่เพียงให้คำตอบในเรื่องมนุษย์เท่านั้น แต่ยังให้คำตอบเรื่องโลก เรื่องจักรวาลไว้ด้วย เพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถอยู่ในโลกนี้ได้อย่างสมดุล โดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม

3. จะกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมาได้หรือไม่ ?

งานชิ้นแรกในการกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมาคือต้องเริ่มด้วยการรักษาเอาไว้ และหัวใจสำคัญที่ปรัชญาและศาสนาต้องรับภาระคือ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของมนุษย์ซึ่งเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์

จากพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่ที่ประชุมสมัชชาคุณธรรมศาสนา ทหาราชาอาณาจักรครั้งที่ 36 วันที่ 18 พฤศจิกายน 2532 ณ พุทธสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า ...ความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งที่นำวิกฤตก็คือทุกวันนี้ ความคิดอ่านและความประพฤติหลายๆ อย่าง ซึ่งแต่ก่อนถือว่าเป็นความชั่ว ความผิด ได้กลายเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับแล้วพากันประพฤติโดยไม่รู้สึกสะอิดสะเอียน จนทำให้เกิดปัญหาและทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคนมีดมนลงไป...

พระบรมราโชวาทชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าแนวความคิดทางจริยศาสตร์เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ และสิ่งที่นำวิกฤตคือแนวความคิดทางจริยศาสตร์กำลังถูกบิดเบือน ประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยขอเสนอคือ สาเหตุหลักอยู่ที่ข้อผิดพลาดทางอุปปรัชญา มนุษย์เราโดยเฉพาะคนไทยกำลังทนทุกข์ทรมานจากเชื้อโรคร้ายทางอุปปรัชญา ฉะนั้นการบำบัดรักษาเป็นภารกิจของคนรุ่นใหม่ คือการบูรณะฟื้นฟูอุปปรัชญา

การมองความจริงแง่เดียวคือข้อผิดพลาดที่ร้ายแรงทางอุปปรัชญา โลกเรามีได้มีแต่วัตถุ และการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่ได้จำกัดเพียงประสบการณ์ข้อผิดพลาดทางอุปปรัชญานำไปสู่ข้อผิดพลาดทางญาณวิทยา และนำมนุษย์ไปสู่เหวลึกในที่สุด ดังนั้นการทอนทุกอย่างเป็นเพียงวัตถุและทอนการรับรู้ของมนุษย์มาจำกัดแค่ประสบการณ์ จึงเป็นการบิดเบือนความจริงเพราะมนุษย์ต้องใช้ปัญญา ใช้เหตุผล ใช้ความคิด ดังที่ซูเมกเกอร์กล่าวถึงหลักของความหัดเทียม (เจลิเมเกียรติ ,2532 : 15) ซึ่งหมายความว่า การที่จะรู้สิ่งใดต้องอาศัยเครื่องมือที่หัดเทียมกับสิ่งที่ต้องการจะรู้

ประสบการณ์เป็นเครื่องมือที่มีความหัดเทียมที่จะรู้ความจริงในระดับต่ำคือ วัตถุที่ไร้ชีวิตที่เป็นสสารเท่านั้น แต่เนื่องจากมีความเป็นจริงในระดับอื่นที่ประกอบด้วยส่วนอื่นๆ นอกเหนือจากร่างกายที่เป็นสสาร เช่น มนุษย์ประกอบด้วยสสาร + จิต จึงต้องอาศัยเครื่องมือที่หัดเทียมในการเรียนรู้คือ “การเข้าใจด้วยหัวใจ”

“การเข้าใจด้วยหัวใจ” เป็นเครื่องมือที่ศาสนาต่างๆ ใช้เพื่อเข้าถึงความรู้สูงสุด ไม่ว่าเราจะเรียกการรู้แจ้งว่า “นิพพาน” หรือ “พระเจ้า” หรือ “การรู้จักตนเอง” หรืออื่นใดก็ตาม หน้าที่ของมนุษย์ทุกคนในฐานะที่ดำรงอยู่ในโลก คือต้องมีการเรียนรู้ตัวเองและโลกภายนอก หากมนุษย์ทอดทิ้งเครื่องมือรับรู้ด้านที่กล่าวมา ผลที่ตามมาคือโลกจะมีความหมายน้อยลง ชีวิตมีคุณค่าน้อยลง สมรรถภาพในการรับรู้ทางปัญญาอาจอ่อนกำลัง และอาจสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

เมื่อมีการปฏิบัติทางความคิด คนไทยมีคุณภาพสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดปัญหาความแปลกแยกใน

สังคมไทย คือระบบการศึกษา และระบบเศรษฐกิจสังคมจะค่อยๆ คลี่คลาย ระบบการศึกษาที่เหมาะสม คือมหาวิทยาลัยต่อหัวหมา (ตามภาษาของท่านพุทธทาส) คือมหาวิทยาลัยที่ทำให้คนเป็นมนุษย์จะค่อยๆ เป็นจริง ระบบเศรษฐกิจสังคมที่เหมาะสมกับโลกเรามากกว่าทุนนิยมจะค่อยๆ ก่อตัวคือพุทธเกษตรกรรม ซึ่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์น่าจะเป็นผู้นำในด้านนี้ได้ แต่เนื่องจากบทวิจัยนี้เน้นทางด้านปรัชญาและศาสนา จึงไม่ขอกล่าวถึงรายละเอียดในงานชิ้นนี้

สรุป

จากบทวิจัยชิ้นนี้ มีข้อสรุปที่เห็นได้ชัดว่า “ความแปลกแยก” มีอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน และกำลังสร้างปัญหามากขึ้น แม้นักปรัชญาจะเสนอแนวทางแก้ไขเช่น มาร์กซ์หรือชาร์ดร์ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยได้อย่างสิ้นเชิง เนื่องจากทางแก้ของมาร์กซ์อยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าสาระของมนุษย์คือแรงงาน และทางแก้ของชาร์ดร์อยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าสาระของมนุษย์คือเสรีภาพ ทางแก้ปัญหาความแปลกแยกของนักปรัชญาทั้ง 2 ท่าน จึงเป็นการแก้ปัญหาเพียงชั่วคราวและบางส่วนเท่านั้น เพราะเสรีภาพและแรงงานเป็นส่วนสำคัญของมนุษย์ แต่ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ทำให้ขาดความเป็นมนุษย์ แต่เนื่องจากบทวิจัยชิ้นนี้อยู่บนพื้นฐานความคิดว่าสาระของมนุษย์คือ “ความเป็นมนุษย์” ความเป็นผู้มีจิตใจสูง หากมนุษย์ไม่ได้ทำตัวให้สมกับความเป็นมนุษย์ เขาย่อมแปลกแยกจากตัวเอง จากสภาพแวดล้อมและจากคนอื่น

ทางแก้ความแปลกแยกในสังคมไทยคือการปฏิบัติทางความคิด คือการมองด้านใน พยายามรู้เท่าทันตนเอง จัดเถลตาตนเอง หากสามารถจัดเถลตาตนเองจนสามารถที่จะ “ว่าง” ได้แล้ว ก็สามารถที่จะขจัดความแปลกแยกได้อย่างสิ้นเชิง เพราะไม่มีตัวตนที่จะต้องแปลกแยกอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. 2524. **ไท-ทาส การศึกษาปัญหาความหมายของเสรีภาพสำหรับคนสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ. โอเดียนสโตร์.
- _____. 2525. **ความคิดทางจริยศาสตร์ของคาร์ล มาร์กซ์**. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์เทียนวรรณ.
- _____. 2532. **มนุษย์คือชีวิตเล็กๆ ที่งดงาม ความคิดทางจริยศาสตร์ของซูเมกเกอร์**. กรุงเทพฯ. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ฉลามเขียว. “ภัยที่ดิน” ไทยรัฐ (10 สิงหาคม 2533), หน้า 3.
- บุหพันธ์ รัตนกฤษฎาธาร. 2519. “วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกหน้าในหนังสือต้นฉบับเรื่องเศรษฐกิจและปรัชญาของคาร์ล มาร์กซ์.” วิทยาลัยนิพนธ์ปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประเวศ วะสี. 2530. **พุทธเกษตรกรรมกับสันติสุขของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- พระไพศาล วิสาโล. 2533. “อิสรภาพและประชาธิปไตยในยุคคอมพิวเตอร์.” ศานติสังคม 5 (มค.- มีค.), 4.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2532. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ. อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- สมบูรณ์ ศุภศิลป์. 2524. **จิ๋วแต่แจ๋ว แปลจาก E.F. Schumaker. Small is Beautiful**. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โสรัจ โพธิ์แก้ว. 2531. **สวนโมกข์ร่มเย็น**. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์แสงตะเกียง.
- ส. ศิวลักษณ์. 2533. **ทัศนะทางการศึกษาเพื่อความเป็นไทย**. กรุงเทพฯ. บริษัทส่องสยาม จำกัด.
- Edward, Paul. (ed.) 1972. “Alienation” *Encyclopedia of Philosophy*, pp. 76-80 New York: Macmillan.
- Medel, Ernest and Novack, George. 1974. *The Marxists Theory of Alienation*. New York Pathfinder Press
- Rotenstreich, Nathan. 1963 “On the Ecstratic Sorces of the Concept of Alienation.” *The Review of Metaphysics* xvi (March), p.550.
- Sartre, Jean-Paul. 1980. *Existentialism and Humanism*. translated by Philip Mairet. London Eyre Muthuen Ltd., OPT 1.50